

LILLE SPEJL PÅ VÆGGEN DER . . .
Narcissisme – selvtilstrækkelighed eller afhængighed

Birgitte Diderichsen

Det er mit formål med denne artikel at diskutere narcissismen som psykologisk kategori i et forsøg på at præcisere denne betegnelse som teoretisk psykologisk begreb. "Narcissisme" er en betegnelse, som har sin oprindelse i den kliniske psykologi, hvor begrebet fik sin første mere systematiske introduktion af Freud i den nok så berømte "Narcissismeafhandling" (1914). Den kliniske psykologis brug af begrebet har dog ikke altid været lige præcis, og da mange redegørelser for begrebet netop har haft et behandlingssigte – udvikling af nye terapiformer – har der ofte været tale om en pragmatisme i anvendelsen af dette begreb. Heri ser jeg en væsentlig del af årsagen til den "udvanding" af Freuds oprindeligt forholdsvis velafgrænsede begreb, som vi har været vidne til over en årrække.

Den løsagtige brug af betegnelsen narcissisme har dertil i de seneste år givet anledning til en "skoledannelse" inden for socialisationsforskningen, som sigter på ud fra denne "etikette" at forklare tidstypiske adfærds- og omgangsformer, subkulturer og forbrugsmønstre, som særlig er tydelige i ungdomsgenerationen (se f.eks. Ziehe 1975, Bjerg & Elle 1982). Et alvorligt problem heri ser jeg i den "patologisering", som dette er udtryk for, af menneskelige adfærdsformer, som muligvis har deres oprindelse (forklaring) på et helt andet niveau.

I et forsøg på at nærme mig narcissismen som teoretisk begreb vil jeg tage mit udgangspunkt i de kliniske analyser af den "narcissistiske personlighed", idet betegnelsen narcissisme her – på trods af den ofte manglende teoretiske stringens – i det mindste er nogenlunde velbeskrevet og velafgrænset. Desuden har begrebet vist sig i højeste grad relevant for den kliniske psykologis problemstillinger, idet den – om end pragmatiske – brug af det har bidraget med nye indsigter i henseende til terapeutisk intervention.

Jeg tager således i de følgende overvejelser mit udgangspunkt i narcissismen som *patologisk kategori*, dvs. en betegnelse, som dækker en bestemt form for psykopatologi. Da problemet for nærværende artikel imidlertid ikke er den kliniske beskrivelse og terapi, vil jeg forsøge at fatte mig i korthed omkring disse temaer og blot bruge den klinisk-psykologiske forståelse af de specifikke narcissistiske personlighedsstrukturer som et springbræt til diskussionen af, hvad vi på et teoretisk metapsykologisk niveau skal lægge i et begreb om narcissisme, for at dette kan have udsigekraft om den menneskelige psyke. Med andre ord bidrage med indsigter, som ikke allerede andre begreber har mere eller det samme at sige om.

Den klinisk-deskriptive tilgang

På trods af udbredt overensstemmelse mellem forskellige forfattere (terapeuter) så vidt angår den kliniske beskrivelse af narcissistiske forstyrrelser, er der ret divergerende opfattelser, såvel hvad angår de underliggende metapsykologiske antagelser som den terapeutiske strategi og behandlingstekniske angrebsmåde.

Jeg skal i det følgende primært bekræfte mig med de metateoretiske overvejelser og blot som en slags præsentation af, hvad det er, vi beskæftiger os med, give en kort redegørelse for, hvorledes disse tilstande deskriptivt afgrænses i den kliniske psykologi. Feltet er mangfoldigt, idet narcissismen også indenfor den kliniske psykologis problemområde har fået status som lidt af et "modefænomen". Heri ligger der, at der ses en tendens til, at mange former for psykiske problemer, som måske tidligere ville være blevet opfattet på en anden måde, i dag får påhæftet betegnelsen "narcissistisk personlighed" eller "narcissistisk personlighedsforstyrrelse". Dette bidrager yderligere til nødvendigheden af en kritisk stillingtagen til, hvad en seriøs omgang med dette begreb indebærer.

Som nævnt er der på det klinisk deskriptive plan udbredt enighed med hensyn til, hvad der er de centrale adfærdsmæssige kendetegn for narcissismen, om end der kan optræde forskelle i fokuseringen på bestemte træk, dvs. hvilke der anses for mest afgørende for diagnosen "narcissistisk forstyrrelse". Med hensyn til afgrænsningen af narcissismen overfor andre psykiske forstyrrelser er der uenighed, særlig overfor det, der i amerikansk psykologi betegnes "borderline tilstande". Men uenigheden ses også i forhold til afgrænsning overfor psykoserne (schizofreni) og de asociale forstyrrelser (psykopati).

Den kliniske narcissismeforskning, som først og fremmest har udfoldet sig i USA, er i dag et uhyre omfattende felt. De grundlæggende træk i måden at gribe problemet an på er imidlertid stort set de samme, og jeg har for de følgende overvejelser valgt tre af de mere markante forskere på feltet – nemlig Kohut, Kernberg og Masterson – som "repræsentanter" for denne måde at arbejde med narcissismen på. Mit valg er begrundet i disse forfatters omfattende indflydelse på senere skrivelser omkring narcissismens problem.

Om alle tre forfattere gælder det, at de har en solid baggrund i klinisk praksis og bygger deres opfattelse af narcissismens problem på en omfattende terapeutisk erfaring med disse patienter. Teoretisk er de til gengæld vanskelige at placere. Kohut og Kernberg har klart deres baggrund i psykoanalysen og den videreudvikling af denne, som repræsenteres af egopsykologien (her først og fremmest Hartmann, Helene Deutsch, Fairbairn og Melanie Klein). Masterson kan ses som en slags "2. generation", idet han bygger på de to førnævnte, om end han ingenlunde er enig med dem, og i øvrigt udarbejder sin udviklingspsykologiske forståelse af narcissismeproblemet ud fra de af Mahler (1969, 1971) opstillede faser i egoudviklingen. Disse teoretiske problemer skal jeg senere komme tilbage til og blot her gøre opmærksom på den ofte forvirrende "teoretiske eklekticisme", man støder på under arbejdet med disse tekster, idet psykoanalytiske begreber i oprindelig freudiansk betydning optræder i flæng

med begreber, hentet fra udløbere af psykoanalysen og fra den humanistiske psykologi.

På det deskriptive niveau er der imidlertid som nævnt stor overensstemmelse. "Narcissistisk personlighedsforstyrrelse" betegner en gruppe af patienter, hvis hovedproblem er en forstyrrelse i deres *selvopfattelse* i sammenhæng med specifikke forstyrrelser i deres *objektrelationer*. På overfladen kan disse patienter fungere socialt, arbejdsmæssigt og på anden måde helt upåfaldende, men et nærmere bekendtskab vil afsløre særdeles alvorlige forstyrrelser i deres forhold til andre mennesker. Noget, der ikke sjældent kommer overraskende for patienterne selv. Andre henvender sig dog netop på grund af for dem selv ubegribelige problemer i de interpersonelle relationer. I deres interaktion med andre viser disse patienter en usædvanlig grad af selvcentrerethed, en bestandig selvrefererende holdning (som i dårlige faser kan grænse til det paranoiske), et overdrevent behov for at blive anerkendt, beundret og afholdt af andre. Med andre ord et bestandigt krav om bekræftelse fra "den anden" som står i skarp kontrast til deres samtidig opblæste begreb om sig selv. Deres følelsesliv er fattigt, empati for andres følelser eksisterer så godt som ikke. De grandiose forestillinger om det egne selv kan hos mange af disse patienter virke særdeles sårbart, idet deres selvagtelse lider svært, hvis den ydre bekræftelse ikke bestandigt kan opretholdes. Hvor sårbar den grandiose selvopfattelse er, kan variere fra patient til patient, og det er tilsvarende varierende, hvor meget de forskellige forfattere betoner denne sårbarhed. Jeg vil imidlertid mene, at den er særdeles central i forståelsen af problematikken, og at en forståelse af narcissisten som selvtilstrækkelig i sin selvopslugte kærlighed er stærkt forenklet. Han er tværtimod i højeste grad *objektafhængig*, om end han er det på sin egen særlige måde.

Narcissistens forhold til andre mennesker beskrives i klinikken som klart udnyttende, grænsende til det parasitære. Under en overflade, som kan synes ganske charmerende og engageret, ligger der en kynisme, som tilsyneladende giver dem "ret til" uden skygge af skyldfølelse at manipulere med, besidde og kontrollere andre mennesker (Kernberg 1975). Sammenhængende hermed fremhæver særlig Kernberg *misundelsen* som et centralt træk i personligheden. Denne kommer let frem, når andre personer, hvis påskønnelse narcissisten er afhængig af, som han idealiserer, nægter ham denne påskønnelse. Misundelsen kan ligefrem vende til et intenst had, når den anden ikke yder den narcissistiske bekræftelse, som narcissisten har så meget brug for.

Disse træk understreger igen narcissistens *afhængighed* og kun yderst overfladiske selvtilstrækkelighed. Men det er vigtigt at være opmærksom på, at denne afhængighed ikke psykologisk er den samme som en normal sund afhængighed, som vi ser den f.eks. hos barnet. Narcissisten er ikke i stand til en genuin forpligtende afhængighed på grund af en dybtliggende mistillid og nedvurdering af andre.

Metapsykologiske antagelser om narcissismen

Med hensyn til de metapsykologiske antagelser, som ligger til grund for forståelsen af narcissismens problem, hersker der større uenighed mellem de forskel-

lige forfattere. I sammenhæng hermed opstår også uenigheden om narcissismens afgrænsning i forhold til andre psykiske lidelser (specielt "borderline") og med hensyn til de ætiologiske forklaringsforsøg, som jo hænger sammen med den teoretiske forståelse af problemet. Jeg skal i det følgende forsøge at få lidt klarhed over, hvor uenighederne ligger, hvor afgørende de er for forståelsen, samt hvilke grundlæggende træk i problematikken, der trods alt er enig-hed om.

Mange af uenighederne har naturligt nok at gøre med den tidligere omtalte "begrebsmæssige eklekticisme". Forhold kan optræde som "pseudo-forskellige", når de beskrives i en forskellig terminologi. Eller i hvert fald mere forskellige end de ved et nærmere eftersyn viser sig at være. Imidlertid er der én grundlæggende forskellighed i opfattelsen af narcissismen, som også manifesteres i de andre forskelligheder. Denne består i, at Kernberg i modsætning til Kohut og Masterson ikke kan acceptere den narcissistiske forstyrrelse som noget, der kan sammenlignes med et normalt udviklingsforløb, som blot er blevet afbrudt eller "fikseret". Han mener, at der er tale om en i højeste grad patologisk etablering og forvrængning af de tidligste introjicerede objektrelationer, som hindrer enhver fremtidig normal udviklingsproces og umuliggør den senere etablering af realistiske objektrelationer. På dette punkt er han afgørende uenig med Kohuts mere positive syn på narcissismens udviklingspotentiale og Mastersons udviklings-approach.

Afgrænsningen af narcissistiske forstyrrelser overfor borderline tages op af såvel Kernberg som Masterson, både som et teoretisk problem og som et behandlingsteknisk problem. For Kohut synes det derimod ikke at være så afgørende, idet hans narcissismebegreb omfatter det, som de andre betegner som "borderline", og han mere forstår det som grader af patologi. Kun de "dårligst fungerende" borderlines henregner han til schizofrenierne, og de er i den forstand ikke interessante for hans overvejelser omkring narcissismen. I modsætning hertil udarbejder Kernberg og Masterson differentieringskriterier, som ikke alene bygger på det kliniske billede, men også forsøger at få fat om den underliggende psykologiske problematik. Denne er ikke umiddelbart synlig på overfladen, men vil komme frem i det terapeutiske forløb, først og fremmest i overføringen, som har en helt specifik karakter hos den narcissistiske person. En karakter, som Kernberg med reference til Melanie Klein betegner "projektiv identifikation" (1975, s. 278). Hvor Kernberg opfatter narcissistiske forstyrrelser og borderlines som klart forskellige former for patologi, som derfor også skal behandles forskelligt, ser Masterson sammenhængen som et kontinuum med borderline som det ene ekstrem (for lidt emotionel investering i selv'et) med gradvise overgange (mellemløber) til det andet ekstrem, som udgøres af den narcissistiske problematik (for megen investering i det egne selv). Han arbejder i overensstemmelse hermed også med terapeutiske tiltag, som er blandingsformer imellem de terapeutiske principper, som ligger til grund for behandlingen af de to ekstreme tilstande.

Kohut har sin teoretiske baggrund i psykoanalysen, men overskrider i sin egen teoretiske selvforståelse radikalt Freuds indsigter. I sine tidlige skrifter arbejder han meget med objektrelationernes betydning (Kohut 1966), men senere distancerer han sig såvel fra psykoanalysens driftsteori som den struktu-

relle personlighedsmodel, idet han anser disse for stærkt forenkledede fremstillinger af komplicerede forhold (1977, s. 74). Ligeledes afgrænser han sig fra egopsykologien, idet han mener, at en forståelse, som bygger på en konfliktmodel (driftilskyndelser overfor jeg-forsvarsmekanismer) er utilstrækkelig, idet forsvaret derved ses som noget sekundært etableret i forhold til driften (Kohut 1977). I stedet introducerer Kohut under inspiration af Hartmann et begreb om "selv'et", som antages at konstitueres netop gennem interaktionen med objekterne og de heraf resulterende "selv-objekter" (internaliserede objekter, som opleves som en del af selv'et). Kohuts selvbegreb er meget bredt og skal ikke forstås som en psykisk instans på linie med Freuds det-jeg-overjags instanser. Selv'et skal således heller ikke forstås som identisk med jeg'et, men snarere som en mere oprindelig, mere omfattende og mere oplevelsesnær kategori. De narcissistiske forstyrrelser forstås i overensstemmelse hermed som netop ikke en konflikt imellem forskellige intra-psykiske instanser, men som en dysfunktion eller defekt i personlighedens helt centrale kerne, nemlig *selv'et*.

Den narcissistiske forstyrrelse består ifølge Kohut i en defekt i selv'et, som er erhvervet i den tidligste barndom. Denne defekt fører til dannelsen af nogle "sekundære strukturer", som er relateret til den primære defekt på en af to måder og i overensstemmelse hermed betegnes som enten "defensive" eller "kompensatoriske strukturer". Deres funktion er således at dække over den primære defekt, kompensere for den og således virke i retning af en rehabilitering af selv'et (Kohut 1977).

Overvejelserne over den tidlige konstituering af selv'et resulterer i Kohuts senere skrifter i hypotesen om et "bipolært selv", hvis to poler karakteriseres som henholdsvis en "spejlingsrelation" og en "idealiserende relation". Disse poler svarer til det, der hos andre forfattere betegnes som henholdsvis den grandiose selvrepræsentation og den omnipotente objektrepræsentation, idet de dog hos Kohut – i modsætning til andre opfattelser af dette forhold – forstås som parallelt forløbende og autonome udviklingsprocesser. Den ene – den spejlende pol (det "narcissistiske selv" i Kohuts tidlige skrifter) – forstås som principielt "objektuaafhængig", hvor den anden pol ("idealiseret forældremago" i de tidlige skrifter) er afhængig af vejen over objekt-kærligheden (Kohut 1966). Dette i modsætning til de øvrige narcissisme-teoretikere, som netop forstår den grandiose selvrepræsentation og den omnipotente objektrepræsentation som en *sammensmeltet enhed*, som er opstået i interaktionen med de oprindelige ydre objekter.

Kohut forestiller sig den patologiskabende proces som forløbende i to trin. Som følge af en frustration af de narcissistiske behov sker der en fiksering og fortrængning, hos Kohut kaldet en "horisontal spaltning". Som en yderligere forsvarsforanstaltning kan der opstå en "verikal spaltning", som resulterer i, at det grandiose selv gør sig gældende åbent i adfærden, parallelt med det mere normalt fungerende "realjag" (Kohut 1971, s. 185).

Masterson og Kohut er enige, såvidt angår den psykiske problematik, som ligger under den defensive enhed, idet de begge betoner det depressive, det håbløse, opgivenessen, hvor Kernberg mere hæfter sig ved det aggressive. De er begge kritiske overfor Kernbergs stærke understregning af det aggressive aspekt

(Masterson 1981, s. 17-18). Til gengæld retter Kernberg en kritik imod Kohut på grund af dennes ensidige fokusering på de libidinøse aspekter af den følelsesmæssige udvikling, idet han vil mene, at de aggressive komponenter er mindst ligeså afgørende. Han er i denne henseende stærkt inspireret af Melanie Kleins analyser af de tidligste udviklingsfaser (jvf. Kleins "paranoide position", hvor sadistiske tilskyndelser og forfølgelsesangst er afgørende (Klein, 1934 og 1947).

Vejen til erkendelse af den underliggende psykologi i disse tilstande går for Kernberg igennem psykoanalysen, hvor overføringen karakter er afgørende (smlg. Freud 1912). I overføringen viser det sig, at den grandiose kontrollerende adfærd er en defensiv strategi, som dækker over intens aggression og paranoide træk (1975, kap. 8 & 9). Den udvendige mangel på objektrelationer dækker på et dybere niveau over meget intense, arkaiske internaliserede objektrelationer af en skræmmende karakter og manglende internalisering af "gode objekter", som kunne være tillidsskabende.

Den grundlæggende tankegang her er, at den tilsyneladende selvtilstrækkelige overflade netop er en forsvarsforanstaltning, som dækker over dybt traumatiske tidlige erfaringer med mellemmenneskelige interaktioner, som på det intrapsyke plan (subjektiviteten) har skabt så forvrængede forestillinger om disse objekter, at de ikke senere kan realitetskorrigeres og dermed bevirker, at følelsesmæssig involvering på et mere "realistisk" niveau umuliggøres. Selvtilstrækkeligheden er således en "nødforanstaltning", fordi man ikke tør vove sig ud i noget andet.

Den misundelse, som Kernberg fremhæver, og som Masterson påpeger som netop værende en misundelse på "andres objektrelationer" (Masterson 1981) kan da forstås som en misundelse begrundet i, at de andre tør det, man mindst af alt tør selv (at elske "den anden").

Samtlige de her omtalte forfattere forstår narcissismen som kendetegnet ved et velfungerende "jeg" i forbindelse med et yderst patologisk "selv". På baggrund heraf kan det andre, at problemet om forholdet mellem disse to begreber (ontogenetisk og psykostrukturelt) kun overfladisk berøres.

Kernberg er den, der kommer nærmest et bidrag til forståelsen heraf. I forbindelse med nogle ætiologiske overvejelser (1975, s. 278 og 282) fastslår Kernberg, at den patologiske udvikling sker på et tidspunkt, hvor selv- og objektrepræsentationer er tilstrækkeligt differentieret fra hinanden til at sikre stabile jeggrensener, og at den patologiske fortætning (af selv-idealforestillinger og objekt-idealforestillinger samt aktuelle selv-forestillinger) først sker efter, at et udviklingsstadium, som kunne føre til psykotisk spaltning, er passeret. Med andre ord må patologien føres tilbage til et stadium, som ligger mellem selv/objektdifferentieringen og den fase, hvor en "normal" integration af selv-forestillinger til en selv-struktur og af objekt-forestillinger til en integreret objektrepræsentation skulle ske. I den patologiske udvikling af narcissismen er der tale om det, han betegner som en "regressiv refusion" af selv- og objektrepræsentationen.

At den afgørende differentiering mellem selv og objekt (subjekt og objekt) har fundet sted, bevirker at jeggrensenerne og dermed realitetsperceptionen bliver intakt, eller med andre ord, at adskillelsen indre/ydre ikke er forstyrret.

Dette ville være tilfældet i en psykose og til dels i en borderline tilstand. Her-til må dog føjes, at Kernberg på den anden side vil mene, at den patologiserende proces er af så alvorligt omfang, at der ikke kan ske en normal udvikling af en jeg-overjegosstruktur. Overjeg'et vil indeholde arkaiske idealforestillinger og i mindre grad være struktureret ud fra objektidentifikationer eller mere overordnede værdisystemer. De idealiserede objektforestillinger, som normalt ville blive integreret i jeg-idealet og dermed i overjeg'et er i stedet for smeltet sammen med selv-opfattelsen. Den intrapsykeiske verden domineres som følge heraf af grandiose forestillinger om det egne selv, mens forestillingerne om andres selv kun er svage skygger (ibid., s. 282). Der er ifølge Kernberg ikke her tale om blot en manglende internalisering af de sædvanlige idealiserede "forløbere" for overjeg'et, men om en *aktiv forvrængning* af dem, sideløbende med en patologisk nedvurdering af de ydre objekter. Med andre ord er der ikke tale om en mangel på bestemte psykiske strukturer, men om en patologisk udvikling af tidligere strukturer, som bevirker, at de efterfølgende ikke kan udvikles normalt (ibid., s. 284).

I modsætning til Kernberg taler Masterson om, at den narcissistiske personlighedsforstyrrelse kendetegnes ved en diffus selv/objektrepræsentation, selv om der samtidig kan iagttages de fordele med hensyn til jegudviklingen, som antages at være resultatet af netop adskillelsen selv/objekt. Han betragter dette som en af narcissismens uløste gåder (1981, s. 11 ff).

I sine metapsykologiske overvejelser over de processer, som fører frem til den narcissistiske problematik, bygger Masterson på de af Mahler opstillede udviklingsfaser (Mahler, 1969, 1971), hvor særlig den såkaldte "rapprochement-fase" (14-24 mdr.), som er en af separations-individuationsprocessens subfaser, betragtes som afgørende. Det er i denne subfase, at den tiltagende klare differentiering i selv og objekt sker, og grandiositet og omnipotens bringes i større overensstemmelse med realiteten.

Da den defensive enhed hos Masterson antages at bestå i en sammensmeltet enhed af grandiose selv-repræsentationer og omnipotente objekt-repræsentationer må den antagede fiksering, som ligger til grund for den narcissistiske problematik, ske inden rapprochement-fasen. I modsætning hertil vil han mene, at borderline patienten "hænger fast" i rapprochement-fasens problematik og uden held gentager denne, således at det udviklede forsvar bliver enten klyngen-sig-til eller distanceren-sig-fra objektet (1981, s. 29).

Masterson er på linie med Kernberg og Kohut i opfattelsen af den narcissistiske struktur som bestående af en *defensiv enhed*, som er umiddelbart synlig i adfærden, og en *underliggende patologisk enhed*, hvis nærmere psykiske strukturering, der så til gengæld hersker delte meninger om.

Personen, jeg'et og selv'et

Min helt umiddelbare opfattelse af ovennævnte tre kategorier er, at "person" er den mest omfattende af de tre, en slags totalitet, som indebærer de to andre. "Jeg'et" er i forhold hertil den rationelle, moralske, reflekterende del af personen (stort set svarende til Freuds jeg-overjegos struktur). "Selv'et" repræsenterer en i forhold hertil mere umiddelbar følelsesmæssig "fornemmelse" af

at være-sig-selv, en følelse af "identitet", som selvfølgelig ikke er uafhængig af jeg'et. Selv'er kan – og gør ofte – rumme irrationelle momenter. F.eks. kan en person i sin egen selvpfattelse være grim, på trods af at andre fortæller ham, at han er smuk – selv'et er ikke altid modtageligt for "realitetskorrigerende" påvirkninger, måske fordi det er mere arkaisk konstitueret end det senere jeg. Endvidere vil jeg mene, at selv'et bærer *selv-følelsen* (følelsen af værdighed resp. mindreværdighed), mens jeg'et bærer *selv-bevidstheden* (den mere reflekterede bevidsthed eller viden om sig selv, egne egenskaber, kvaliteter, kvalifikationer osv.).

Hartmann (1964) har forsøgt at redegøre for det komplicerede forhold mellem jeg'et og selv'et. I psykoanalytisk forstand må jeg'et forstås som en del af personligheden som helhed, og dets vigtigste funktioner er som beskrevet hos Freud realitetstestningen, dvs. at holde grænserne mellem indre og ydre klare, og dertil de intellektuelle og handlemæssige funktioner samt endelig forsvarsfunktionerne i forbindelse med opbygningen af personlighedsstrukturen. Jeg'et har altså – uanset at Hartmann også vil mene, at det konstitueres ud fra driftsmæssige aspekter – i sidste ende de integrerende og syntetiserende funktioner i den samlede psykiske økonomi. Heroverfor afgrænser han selv'et som en betegnelse, der dækker *den egne person* i modsætning til *det andet objekt* og svarende hertil betegner "selvrepræsentant", henholdsvis "objektrepræsentant" de forestillinger, som *jeg'et* har udviklet om sit eget selv, henholdsvis objektet og etableret som instanser i den indre psyke.

Freud har ikke meget at sige om selv'et, men er i narcissismeafhandlingen inde på *selvfølelsen*:

"Selvfølelsen fremtræder først for os som udtryk for jeg-størrelsen. Dennes sammensathed kommer ikke yderligere i betragtning. Alt, hvad man ejer eller har nået, og enhver rest af den primitive almagtsfølelse, som er blevet bekræftet gennem erfaringen, hjælper med til at forøge selvfølelsen". (1914, s. 108-109).

Freud tilskriver selvfølelsen en særlig afhængighed af den narcissistiske libido, og hans argumenter herfor er, at selvfølelsen ser ud til at forøges ved parafrenierne (Freuds ord for schizofreni) og formindskes ved overføringsneuroserne. Endvidere at selvfølelsen i kærlighedslivet forringes, når man ikke bliver elsket, og styrkes, når man bliver elsket (ibid., s. 109).

Freud knytter begrebet om selvfølelsen meget nært sammen med såvel narcissismen som den libidinøse investering i objektet. Freud giver i denne sammenhæng en fremstilling af den tætte afhængighed mellem subjektet og objektet, som også som konsekvens indebærer narcissismens afhængighed af det ydre "andet objekt". Hvis kærligheden til "den anden" ikke gengældes, krænkes narcissismen.

Kærlighedslivet er imidlertid ikke (heldigvis da!) det eneste, som kan bidrage til menneskers selvfølelse. Selvfølelse har sit udgangspunkt i den tidlige interaktion med de primære objekter, hvor narcissismen konstitueres, men den formes herefter ud fra realistiske erfaringer (realjag'ets etablering) og senere objekttilknytningers skæbne. Endvidere virker forestillinger omkring jegidealet ind på selvfølelsen, ligesom også senere mere abstrakte idealdannelser som beskrevet af Freud i "Massepsykologi og jeganalyse" (1921) vil være betyd-

ningsfulde. Dette er bl.a. depressionen et psykopatologisk udtryk for (Freud 1917).

I afhandlingen om ”Jeg’et og det’et” (1923) afklarer Freud nærmere jeg’ets konstituering og udvikling. Allerede i Narcissismeafhandlingen (1914) har Freud skitseret jeg’ets genese i den primære narcissisme, idet han påpeger, at der ikke er grundlag for at antage, at der fra begyndelsen forefindes en enhed i psyken, som lader sig sammenligne med et ”jeg”. Der må således tilføjes noget til den oprindelige autoerotisme, for at narcissismen kan etableres (ibid., s. 91-92).

Dette udfoldes senere i tanken om det ”purificerede lystjeg” som den begyndende jeg-struktur, der eksisterer i den primærnarcissistiske fase af udviklingen. Udgangspunktet for dette lystjeg er et ”oprindeligt realjeg” (kropsligt, motorisk-sensorisk). Ud fra disse to konstitueres da under opdragelsens indflydelse det ”endelige realjeg”. Ud fra dette og lystjeg’ets oprindelige almagtsforestillinger samt senere tilkommende idealforestillinger udvikles den overordnede struktur, som Freud giver navnet ”overjeg’et” (Freud 1923).

Disse tidlige udviklingsforhold præciseres af Laplanche (1974), som gør opmærksom på, at hverken den primære narcissisme eller autoerotismen kan forstås som oprindelige, men må forstås som netop afledte eller konstituerede ud fra noget andet, hvormed Laplanche mener en *objektafhængighed*. Den tidlige autoerotisme må forstås som *metonymisk afledt* fra en oprindelig ”Anlehnung” til elementære fysiologiske behov eller med andre ord etableres autoerotismen via *det andet objekt*.

Myter kan ikke optræde som videnskabelige argumenter. Imidlertid er det tankevækkende, at denne viden om en oprindelig *objektafhængighed* som udgangspunkt for narcissismens ”Objektlosigkeit” allerede ligger i myten om Narcissus, som har givet navn til hele narcissismeproblematikken. Da Narcissus ser sit eget spejlbillede i floden, er det en *genkendelse*, en *genfindelse* af et oprindeligt mistet objekt. Narcissus bar på en dyb kærlighedssorg over tabet af sin elskede søster. Da han på grund af deres lighed med hinanden genkender søsteren i sit eget spejlbillede, begærer han det så intenst, at det i sin konsekvens indebærer døden.

Selv kærligheden går *over* objekttabet – tabet af det oprindelige objekt, som principielt aldrig kan genfindes, men som med Laplanches formulering altid vil være en ”genfinden af noget andet” (1974, s. 34-38). Den normale psykososeksuelle udvikling kendetegnes netop ved, at det oprindelige objekt (moderobjektet) mistes, og på et senere trin i udviklingen erstattes i det heteroseksuelle objektvalg.

Subjekt-objekt forholdet i narcissismen

Om end det ikke formuleres særlig klart hos Freud, vil jeg mene, at man kan læse en tilsvarende tankegang som Laplanches i Freuds redegørelse for driftens omvendning mod det egne jeg og fra aktiv til passiv i ”Drifter og driftsskæbner” (1915), idet han her giver udtryk for, at disse to ”driftsskæbner” er ”afhængige af jeg’ets narcissistiske organisation” (ibid., s. 134). I sadismens forvandling til masochisme såvel som i voyeurismens omvendning til exhibitio-

nismen kan man iagttage en tilbagevenden til det narcissistiske objekt (subjektet). Men disse omvendinger fra aktiv til passiv skildres af Freud som gående netop via det *ydre andet objekt*.

Dette gælder ligeledes aktiv-passiv bevægelsen i elske-blive elsket, hvor Freud direkte udtrykker det således, at den passive variant: blive-elsket "vedbliver . . . at stå narcissismen nær" (ibid., s. 135). Videre udfoldes den tanke i artiklen, at sjælelivet som helhed beherskes af *tre polariteter: subjekt-objekt* (eller jeg-yderverden), *lyst-ulyst* og *aktiv-passiv*, og at den måde, som disse polariteter knyttes sammen på, er af helt afgørende betydning (ibid., s. 135-140).

Yderligere gøres der i artiklen opmærksom på, at bevægelsen fra det aktive til det passive sommetider bevæger sig over "refleksive mellemformer" (ibid., s. 131), selv om dette synspunkt kun kommenteres i forbindelse med sadismen/masochismens problem. Imidlertid kunne antagelsen af sådanne refleksive mellemformer bidrage til at forstå den bevægelse i subjekt-objekt forholdet, som fører til narcissismen i sin forskellighed fra det at "*blive-elsket*". Vi kan forestille os en bevægelse, som består i en fremadskridende dialektisk spiralbevægelse fra subjektet over objektet og tilbage igen, under tilføjelse af nye "elementer" i subjektet, som derefter retter sig på en ny måde mod objektet og således fremdeles. En sådan bevægelse vil i den optimale sunde udvikling gå imod stadig højere erkendelsesniveauer og føre til større bevidsthed om sig selv, med andre ord *selvreflektion*. Under bestemte andre betingelser vil den imidlertid ende i patologi – nemlig i de tilfælde, hvor det ydre objekt er fraspaltet og derfor ikke kan indtages som kritisk position. Dette er tilfældet i psykosens diffuse afgrænsning af subjektet overfor objektet (indre-ydre), hvor det ydre objekt enten slet ikke eksisterer (autismen) eller metaforisk produceres af subjektet (paranoiaen). I narcissismen er det ydre objekt ligeledes fraspaltet i den tidlige dannelse af den defensive (grandiose og omnipotente) enhed og har overfor denne ingen realitetskorrigerende indflydelse. Heri ligger den samtidige patologi i selvet og de reelle ydre objektrelationer.

Polariteten lyst-ulyst (kærlighed-had) forklarer den iagttagelse, som den klinisk-psykologiske narcissismeforskning demonstrerede, nemlig at narcissismens indre dynamik bestemt ikke er at sammenligne med en lykkelig nirvanatilstand (se ovenfor). En tankegang, som yderligere perspektiveres i de udvekslinger mellem lyst og ulyst, som Freud udarbejder i forbindelse med introduktionen af dødsdriftbegrebet i "*Hinsides lystprincippet*" (1920). Freud gør her opmærksom på, at sjælelige processer, som fungerer uafhængigt af lystprincippet, spiller en mere afgørende rolle i udformningen af psyken og herunder psykopatologien end tidligere antaget. De samfundsmæssige og kulturelle perspektiver, som denne fascinerende afhandling rejser, placerer menneskelivet i en langt mere omfattende sammenhæng end de tidligere enkeltindividanalyser og skaber på den måde forbindelse til det perspektiv, vi i det følgende skal lægge på narcissismeproblemet: patologi eller "socialisationstypus"?

Patologi-normalitetsproblemet

Det skulle ud fra de ovenfor anførte overvejelser være klargjort, at narcissismens problem fundamentalt er et problem om forholdet imellem subjektet og

dets omverden ("de andre") – et problem, som er opstået som følge af tidlige forstyrrelser i dette forhold på et tidspunkt, hvor subjektet var, hvad Lacan ville betegne et "subjekt-i-sin-vorden" (Lacan 1973). Der er i den narcissistiske udvikling tale om en synkront forløbende patologiserende udvikling af subjektet og dets forhold til de ydre objekter, idet disse to sider (den indre og den ydre) ikke kan adskilles fra hinanden, men netop begge er medkonstituerende i dannelsen af subjektiviteten og forholdet til objekterne. Det er disse to sider af samme sag, som i psykoanalysen betegnes med ordet "objektrelation".

I henseende til den nærmere ætiologi i dette forløb er der ikke så meget at hente i de kliniske forklaringsforsøg, jeg har refereret til. De ender alle i de to løsningsforslag, som vi kender fra andre former for psykopatologi: en genetisk erhvervet disposition (Kernberg) eller "tidlig frustration af livsvigtige behov" ("patologiserende forældre"). Dette sidste forslag kan ikke overraske os, da det jo netop har at gøre med de tidligste arkaiske objektforhold.

I overvejelserne ovenfor har jeg flere gange gjort opmærksom på den narcissistiske persons *afhængighed*, som i klinikken fandt et klart udtryk i denne persons selvhenførende tendens og i den ofte skærpede sensitivitet overfor andres reaktioner på ham. Hos Lacan (1973) opfattes den narcissistiske fase i subjektivitetens konstituering som: netop en *spejlfase*, idet han understreger den afgørende betydning af netop spejlingen *i den anden og i sig selv*.

I sin afgrænsning af det, han med sin særlige sproglige spidsfindighed kalder "personhed", gør Katzenelson (1982) opmærksom på, at en person for at kunne gøre krav på denne kvalitet skal *forholde sig til sig selv*, dvs. kunne stille sig uden for og betragte sig selv (kritisk) på samme måde, som han betragter andre (Katzenelson 1982, s. 235).

I en afgrænsning af patologien overfor den såkaldte "normalitet" er dette lige præcis, hvad narcissisten ikke kan. I Katzenelsons understregning af moraliteten i betydningen *viden om og ansvarlighed i forhold til egne handlinger* ("den indre dialog" som han kalder det) som personhedens centrale kerne, læser jeg imidlertid et "kategorisk imperativ", som jeg ikke kan gøre til min målestok i forhold til psykopatologien, idet kun de mest reflekterede og reflekterende personer ville kunne leve op til det (ibid., s. 234 ff). Patologien ville i så fald blive en alt for omfattende kategori og "de normale" begrænset til yderst få privilegerede enere. Hvad enten vi bryder os om det eller ej, så er normalitetsbegrebet et relativt begreb, som i højeste grad er afhængig af den målestok, man anlægger.

Det eneste ikke-normbestemte kriterium, jeg i denne forbindelse finder anvendeligt, er *lidelsesaspektet*. Der foreligger en psykopatologisk tilstand, når det menneske, det drejer sig om, *lider*, dvs. lever sit liv på en selvdestruktiv måde eller slet ikke lever det.

Det er i overensstemmelse hermed også min opfattelse, at narcissisten lider, og at selvopslugtheden netop ikke er nogen "lykkelig forelskelse". Den narcissistiske måde at fungere på ser jeg som modsætningen til den bevidste *reflekterende og selvreflekterende* måde at forholde sig til sit eget liv på. Narcissistens *selvrefererende* holdning, hans objektafhængighed, som med Laplanches ord er en "Anlehnings-relation" og ikke en tilknytnings-relation (Laplanche

1974, kap. IV), er *selv*-destruktiv, netop fordi den forhindrer, at selv'et kommer til udvikling eller udfoldelse – det forbliver i sin destruktive "Anlehnung" til andres reaktioner på ham. Han viser en "gentagelsestvang", som ikke står tilbage for neurotikerens, i sin bestandige spejlen-sig-selv i forsøget på at konsolidere sit yderst skrøbelige selv.

Hos narcissisten fører refleksiviteten i psyken ikke videre til en *selvreflektion*, idet bevægelsen mellem subjekt og objekt undervejs har koblet det ydre objekt af, således at subjektet ikke kan stille sig i dets position og forholde sig kritisk til sig selv, hvilket den bevidste selvreflektion kræver. Refleksiviteten ender i den narcissistiske udvikling i en ren *spejlfleks*, som jo netop ikke bidrager med noget nyt, men kun gengiver det, som er – uanset hvor tomt dette måtte være.

Destruktivt indtil døden (i hvert fald den psykiske) bliver det, når spejlet ikke giver det ønskede svar, men med eventyrets fascinerende metaforik svarer: ". . . bag de blå bjerge hos de syv små dværge, Snehvide tusindfold skønnere er" (Grimms Eventyr 1942). Som eventyret videre fortæller, fører denne narcissistiske krænkelse til hadet, misundelsen og destruktionsen (jvf. her Kernbergs stærke betoning af netop hadet og misundelsen). I eventyret kommer denne ondskab til udtryk i forstødelsen og drabsforsøgene på det barn, som er smukkere. Ondskab er vel netop det ikke at kunne bære, at andre er bedre til at leve deres liv, dvs. en fundamental og dybt alvorlig forstyrrelse af netop objektrelationen.

Hos klinikkens narcissist vil destruktionsen oftest være en selvdestruktion, om end hadet til og misundelsen på den, som er bedre til at leve sit liv, er tydelig. Narcissisten vender destruktionsen mod sig selv, bl.a. som følge af det "velfungerende" og realistiske jeg, som understreges af de forskellige forskere indenfor dette felt. Her afgrænser han sig netop fra den asociale person, som – om end han ofte rummer tilsvarende narcissistiske træk – retter sin aggression og sit had udad i asociale og samfundskrænkende handlinger.

Og her er vi allerede inde på nutidens "socialisationstypus", som beskrives som netop narcissistisk. Dette understøttes af iagttagelser af ungdomsgenerationens konsumerende livsstil og samme generations ofte "antisociale" meninger og holdninger (se f.eks. "Ungdomsbilleder" 1982).

Min opfattelse er, at disse unge lider lige såvel som klinikkens narcissist lider, men at lidelsens oprindelse ligger i *objektive samfundsmæssige forhold* og ikke i en *subjektiv problematik* (tidligt erhvervet intrapsykisk patologi). Når de unge kan vise "narcissisme-lignende" adfærds- og omgangsformer, ser jeg det som en slags "forsvarsstrategier" overfor en situation, som i *objektiv forstand* bringer dem i en afmægtighedsposition (en tanke som ikke ligger så fjent fra visse af Ziehes overvejelser, Ziehe 1975, 1979, 1982). Den "narcissistiske" livsstil er en overlevelsestrategi i et samfund, som producerer afmægtighed, aggression og had hos en generation, som der ikke er brug for.

For en overfladisk betragtning svarer dette til den forsvarsstruktur mod aggressionen og "abandonment-depressionen", som vi så beskrevet hos klinikens narcissist. Men også kun for en overfladisk betragtning. Hvor forsvarsstrukturen i det første tilfælde har subjektive begrundelser, har den i det sidste objektive begrundelser. Afmægtigheden og aggressionen er den samme,

men de kommer hvert sit sted fra og ”den nye socialisationstypes” narcissistiske forsvarsstrategi må forstås som adfærdsmønstre, som fremprovokeres, fordi der ikke er andre overlevelsesmuligheder. For en stor del af ungdommen kan samfundet ikke tilbyde ”identitetsskabende institutioner” (arbejde, uddannelse osv.), som giver mulighed for en fungeren-i-forhold til noget ”andet” end sig selv. De erstatningstilbud, der foreligger, kommer vel tydeligst til udtryk i diskotekets eller caféens spejlbeklædte vægge, som uanset imaginatiøns fascination ikke kan tilbagekaste andet end det, de modtager: tomheden.

REFERENCER

- BJERG, J. & ELLE, B. (1982) (red.): *Ungdom, socialisation og narcissisme*. København: Unge Pædagoger.
- FREUD, S. (1912): Zur Dynamik der Übertragung. *Studienausgabe*, Ergänzungsband. Frankfurt/M: Fischer Verlag, 1975.
- FREUD, S. (1914): Om indførelsen af begrebet narcissisme, i: Andkjær Olsen m.fl. (red.): *Metapsykologi 1*. København: Hans Reitzel, 1975.
- FREUD, S. (1915): Drifter og driftsskæbner, i: Andkjær Olsen m.fl. (red.): *Metapsykologi 1*. København: Hans Reitzel, 1975.
- FREUD, S. (1917) (1915): Sorg og melankoli, i: Andkjær Olsen m.fl. (red.): *Metapsykologi 1*. København: Hans Reitzel, 1975.
- FREUD, S. (1920): Hinsides lystprincippet, i: Andkjær Olsen m.fl. (red.): *Metapsykologi 2*. København: Hans Reitzel, 1975.
- FREUD, S. (1921): Massepsykologi og jeg-analyse, i: Andkjær Olsen m.fl. (red.): *Metapsykologi 2*. København: Hans Reitzel, 1975.
- FREUD, S. (1923): Jeg'et og det'et, i: Andkjær Olsen m.fl. (red.): *Metapsykologi 2*. København: Hans Reitzel, 1975.
- GRIMM (1942): Snehvide, i: *Grimms Eventyr. Eventyr, fabler og legender*. Samlede og genfortalte af Jens Byrskov. København: Det Danske Forlag.
- HARTMANN, H. (1964): Bemerkungen zur psychoanalytischen Theorie des Ichs. *Psyche*, bd. 18, 330-353.
- KATZENELSON, B. (1982): Refleksivitet og personhed. *Psyke & Logos*, nr. 2, 1982.
- KERNBERG, O. F. (1975): *Borderline conditions and pathological Narcissism*. New York: Aronson, 1981.
- KLEIN, M. (1934): Et bidrag til de manio-depressive tilstandes psykogenese, i: Klein, M.: *Psykoanalyse af børn*. København: Rhodos, 1973.
- KLEIN, M. (1947): Notat om skizoide mekanismer, i: Klein, M.: *Psykoanalyse af børn*. København: Rhodos, 1973.
- KOHUT, H. (1966): Formen und Umformungen des Narzissmus. *Psyche*, 20, 1966, 561-587.
- KOHUT, M. (1971): *The Analysis of the Self*. New York: International University Press.
- KOHUT, H. (1977): *The Restoration of the Self*. New York: International University Press.
- LACAN, J. (1973): *Det ubevidste sprog*. København: Rhodos.
- LAPLANCHE, J. (1974): *Leben und Tod in der Psychoanalyse*. Freiburg: Walter Verlag.
- MAHLER, M. S. (1969): *On Human Symbiosis and the Vicissitudes of Individuation*. New York: International University Press, 1977.
- MAHLER, M. S. (1971): A Study of the Separation – Individuation Process. *The psychoanalytic Study of the Child*, 26, 1971, 403-424.
- MASTERSON, J. F. (1981): *The narcissistic and borderline disorders. An Integrated developmental Approach*. New York: Brunner/Mazel.

- REGERINGENS Ungdomsudvalg (1982): Rapport II: *Ungdomsbilleder*. København.
- ZIEHE, T. (1975): *Pubertät und Narzissmus*. Europäische Verlagsanstalt.
- ZIEHE, T. (1979): *Bemerkungen zu einer neuen Motivationskrise Jugendlicher in Jugend Terrorismus*. München.
- ZIEHE, T. (1982): Om narcissismens sårbarhed. Kulturelle frisætningsprocessers psykiske nedslag, i: Bjerg & Elle (red.): *Ungdom, Socialisation, Narcissisme*. København: Unge Pædagoger.